

LA GANA DELS MESTRES D'ESCOLA

ELS ENSENYANTS DEL SEGLE XIX AL BAIX EMPORDÀ COBRAVEN SOUS INDIGNES

«Passar més gana que un mestre d'escola». Aquesta era una dita popular que, fins fa poques dècades, tothom entenia i utilitzava. Al segle XIX la feina de mestre no era una feina certament envejable. L'estereotip de l'ensenyant de primeres lletres com una persona ignorant i afamada continuà vigent un cop els mestres deixaren de ser ignorants o, si més no, quan ja tenien la formació que l'Estat els proporcionava i exigia. Llegint diferents textos de la premsa de Girona d'aquelles dècades, hem de concloure que la de mestre era una de les pitjors opcions laborals que un assalariat podia prendre. A tot el país el col·lectiu patia una situació semblant; avui, però, ens fixarem en la situació dels mestres del Baix Empordà al segle XIX.

COL·LECCIÓ DE MIGUEL GRAELLS

>> *Francesc Font, mestre de l'escola de nens de l'Estartit a principi del segle passat.*

JOSEP-LLUÍS BARRASA > TEXT

La premsa, efectivament, jugà un paper molt actiu denunciant la situació injusta en què es desenvolupava la professió de mestre. Deia un text de *La Nueva Lucha*, editada a Girona, de l'any 1887: «El maestro, ese ser que tanto se sacrifica para el bien de la humanidad, se ve desgraciadamente retribuido con un haber tan reducido que la mayor parte de las veces no le basta para atender a sus más apremiantes necesidades. Pongamos un Maestro en una escuela dotada con quinientas pesetas anuales [aquest era el cas del mestre de Torrent i de les mestres d'Albons,

Calonge, Corçà, Foixà, Gualta i Fontanilles, Palausator, Pals i Verges] a la que asistan quince alumnos y paguen por término medio una peseta mensual; vendrá a reunir un haber de sesenta y una peseta, insuficiente a todas luces para atender a sus necesidades más apremiantes, aun en las poblaciones de menos importancia y en el supuesto que sea soltero. Anys més tard, el 1899, *El Distrito*, publicació editada a Palafrugell, de tendència republicana i conservadora, denunciava: «No hay provincia ni ciudad española que en estos quince últimos años no haya visto asombrada cómo las órdenes monásticas levantan soberbios edificios y acaparan la enseñanza, mientras que los maestros de escuela se mueren de hambre».

És una dada acceptada que la formació és apreciada en la mesura que se n'ha pogut gaudir i, en general, és menystinguda en cas contrari. Alguns

La situació era tan insostenible que els inspectors animaven els mestres amb bones qualitats docents a canviar de poble

COL·LECCIÓ DE MIQUEL GRAELLS

>> *L'escola de nens de Torroella de Montgrí, l'any 1914. Antic convent dels Agustins.*

ajuntaments estaven governats per regidors que no havien tingut l'oportunitat d'anar a escola. No sabem què passava al Baix Empordà. L'any 1882, es publicava al *Boletín de Primera Enseñanza*: «Según datos recibidos en el Gobierno Civil de Valencia, resulta un número considerable de alcaldes en aquella provincia que no saben leer ni escribir».

La carrera per fugir dels pobles

La Llei d'instrucció pública de 1857, coneguda com a *llei Moyano*, assenyalava el que havien de cobrar els mestres. El sou variava en funció del nombre d'habitants del poble o ciutat. Era una forma de discriminació de les poblacions més petites. Aquesta raó explica per si sola la tendència dels mestres a anar canviant d'escola, sempre que es donava alguna possibilitat, per tal de millorar les seves condicions econòmiques. Fer de mestre en un poble de menys de 1.000 habitants –que eren la majoria al Baix Empordà– suposava cobrar 2.200 rals anuals, segons la llei. Treballar a pobles d'entre 1.000 i 3.000 habitants –Begur, Calonge, Castell d'Aro, Cruïlles, Palamós, Pals, Santa Cristina d'Aro, Verges– suposava cobrar 3.300 rals. Si s'exercia a Sant Feliu de Guíxols, la Bisbal, Palafrugell o Tor-

roella de Montgrí, es cobrava 4.400 rals, propi de les poblacions d'entre 3.000 i 10.000 habitants. A més, si l'escola era superior en comptes d'elemental, com era el cas de la de Palafrugell, al sou s'hi afegien 1.000 rals anuals més. Tot això creava una gran inestabilitat en el magisteri, particularment en els pobles petits.

Aquestes diferències d'assignació econòmica en funció del nombre d'habitants feia que hi hagués conflicte cada vegada que hi havia un cens. Com que eren els ajuntaments els que havien de pagar els mestres del seu pressupost, estaven temptats de rebaixar el nombre d'habitants del municipi, per tal d'estalviar-se uns diners. «Hay pueblos cuyas autoridades maquinan componendas para burlar a la Administración y negar

Si era penosa la situació del col·lectiu de mestres des del punt de vista del sou, encara era pitjor la de les dones mestres

un aumento de sueldo a los maestros», denunciava el *Clamor del Magisterio* en ocasió del cens de 1887. Amb el mateix objectiu, uns altres consistoris baixaven la categoria de l'escola del poble, cosa que obligava el mestre a marxar, si volia sobreviure. En tenim un exemple en la notícia publicada al diari *La Nueva Lucha*, de Girona, el 8 desembre de 1887. Fa referència a un dels acords de la Junta Provincial d'Instrucció: «Remitir al Rectorado la instancia de don Jaime Barceló, Maestro público de Parlavá, solicitando la Escuela pública de Vilamalla por haber sido rebajada de sueldo y categoría la que desempeña». Un altre cas de conflicte es visqué a l'Estartit, pertanyent al municipi de Torroella de Montgrí. L'alcalde rebaixà el sou del mestre basant-se en el nombre d'habitants de l'Estartit, «oblidant» que pertanyia al municipi de Torroella. Els regidors eren conscients de la situació injusta en la qual col·locaven els mestres, per l'exigüitat del sou, però també la població, ja que, d'una banda, era previsible el canvi dels mestres, i de l'altra, els alumnes i les famílies de l'Estartit patirien una discriminació respecte dels altres alumnes i famílies de Torroella: «El Sr. Presidente [alcalde] manifestó que según tenían ya

COL·LECCIÓ FAMILIA SOLES PLAJA, AMP

noticia, la dotación de la escuela pública municipal de niños del barrio de Estartit, había sido reducida a 625 pesetas. Que esto, necesariamente, había de redundar en grave perjuicio de la instrucción, pues con tan exiguos recursos, que ni a las más modestas necesidades de la vida bastan, y en una población donde es imposible alcanzar otro medio de subsistencia, no era dable que se ofreciera a desempeñar esta plaza un profesor cuyos conocimientos y circunstancias satisficieran las aspiraciones de aquellos vecinos que por pertenecer a una barriada de este distrito no puede considerárseles de peor condiciones que a los de cabeza del mismo».

La situació era tan insostenible que els mateixos inspectors animaven els mestres amb bones qualitats docents a canviar de poble. L'any 1861, l'inspector opinà de Josep Guitart, mestre d'Albons: «Conducta excelente. Es digno de una escuela de mayor importancia». I l'any 1864, de Vicenç Figueras, mestre de Peratallada: «Es digno de una escuela de mucha mayor importancia». Encara que en el context de mitjan segle XX, ara podem entendre millor la manifestació de sorpresa de Josep Pla en *El campanaret*: «La senyora Leonor, mestressa de Torrentbò, vivia, dispesera, a l'hostal. Era una senyora d'una edat respectable, petita, seca, modesta, d'aspecte desenganyat. Per l'edat que tenia i la situació del seu nom en l'escalafó del magisteri nacional, li hauria correspost probablement un poble més important.

>> *Classe de gimnàstica del Col·legi de les Germanes Carmelites de la Caritat Vedruna de Palafrugell, anys vint (s. xx).*

Però, per raons que mai no vaig saber amb claredat, la senyora Leonor no havia tingut el més petit interès a sortir de la parròquia. Feia ja molts anys que hi era, tants anys, que la seva presència en aquell aire havia esdevingut tan habitual com la de qualsevol altre parroquià».

Els últims de l'escala funcional

Abans de continuar, veurem quin era el nivell salarial dels mestres comparat amb els empleats públics a la mateixa època a la demarcació de Girona. Ens serviran de referència les informacions aportades per Pascual Madoz.

Alguns sous de l'Aministració d'Hisenda de Girona:

- Intendent, 30.000 rals
- Capità, 12.000 rals
- Administrador de Palamós, 10.000 rals
- Inspector, 9.000 rals
- Tinent, 8.000 rals
- Secretari, 8.000 rals
- Alferes, 6.000 rals
- Sergent, 3.650 rals
- Porter, 2.200 rals
- Mosso, 2.000 rals

Alguns casos foren tan escandalosos que els mestres hagueren de recórrer a la premsa per airejar la seva misèria

Com ja hem dit, el sou d'un mestre d'una població de menys de 1.000 habitants era de 2.200 rals anuals i el mestre d'escola d'una població d'entre 1.000 i 3.000 habitants era de 3.300 rals, és a dir, equivalent als nivells més baixos i sense qualificació de l'Administració de l'Estat.

Les mestres, encara pitjor

Si era penosa la situació del col·lectiu de mestres des del punt de vista del sou, encara era pitjor la de les dones mestres. La llei d'educació de 1857 decretà en el seu article 194: «Las Maestras tendrán de dotación respectivamente una tercera parte menos de lo señalado a los Maestros en la escala del art. 191». La lluita de les mestres per aconseguir la igualtat de sou en relació amb els mestres va ser llarga. La mestra Pilar Pascual, directora de l'escola annexa a l'Escola del Magisteri de Barcelona, recriminà als governants: «Retribuís la árdua tarea de las maestras con una mezquina y exigua dotación, consistente en las dos terceras partes de la de los maestros, mezquina y exigua ya». Va costar 26 anys aconseguir la modificació de la llei de 1857: «Las Maestras tendrán la misma dotación que se señala a los Maestros».

Cobraments a trimestre vençut

A més d'un sou magre, els ajuntaments van prendre l'hàbit de pagar a trimestres vençuts. És a dir, que els mestres havien de preveure la seva subsistència durant els tres primers mesos de feina. Quan només era aquest el problema, en els seus informes els mestres manifestaven la seva satisfacció. «El pago se efectúa por trimestres vencidos y no se me adeuda nada», anotà el mestre de Palamós, Jaume Usall, l'any 1864. Ara bé, molts ajuntaments regatejaven, ajornaven o fins i tot negaven el pagament de la dotació corresponent als ensenyants. Les queixes per part dels mestres foren continuades i aprofitaven els informes que havien de realitzar en ocasió de la visita dels inspectors per expressar el seu malestar: «La dotación se paga por trimestres vencidos; las más veces con mucho atraso y, a veces, con descuento», deia el mestre de la Tallada. «Las retribuci-

COL·LECCIÓ DE MIGUEL GRAELLIS

ones se pagan con atraso», es queixaven els d'Albons, Begur, Calonge, Colomers, Corçà, Cruïlles, Foixà i la Bisbal.

Alguns casos foren tan escandalosos que els mestres hagueren de recórrer a la premsa per airejar i donar a conèixer la seva situació: «El Maestro de Vall-llobrega se encuentra tan apurado que si no se pone remedio a sus males tendrá que ir a mendigar o bien morir de hambre. Desde el 20 de mayo de 1875 [l'escrit porta data de 20 de desembre de 1876], en que se le dio posesión de la Escuela pública, nada ha cobrado de sus haberes. Este funcionario tiene esposa e hijos: todos padecen y sufren las mayores amarguras», assegurava el *Boletín de Primera Enseñanza* de la província de Girona. L'any 1875, el llibreter Vicenç Dorca començà a editar aquesta revista pedagògica setmanal, que es feia ressò de les inquietuds dels mestres. Vegem-ne una perla: «Adéudanse al maestro interino de Estartit la friolera de DIEZ Y OCHO meses de haberes devengados. ¡Y así se quiere que la primera enseñanza prospere!». Durant uns quants números la revista encapçalà la seva pàgina editorial amb aquest rètol: «¿Por qué no cobran sus haberes los Maestros de la provincia de Gerona?».

Sovint, alguns governadors feien servir la seva suposada capacitat coercitiva per fer complir als ajuntaments els seus deures, per exemple el de Girona, l'any 1875: «De palabra y por escrito se me han producido quejas, por demás justas, sobre el estado de completo abandono en que los ayuntamientos

>> *L'escola de nenes de Torroella de Montgrí.*

de la provincia tienen a los maestros en el pago de sus asignaciones y material de escuela. Por desgracia he observado que los Ayuntamientos lo tratan con marcada indiferencia. Y fundo esta opinión en el punible olvido en que tienen a los maestros, pues viviendo como hasta hoy en la mayor miseria, seguro es que no han de desempeñar con gusto su importante cometido ni razón hay para hacérselos cumplir». Amb un cert humor, l'any 1895 la revista comarcal *El Distrito* feia una llarga elucubració sobre la trista situació del magisteri: «Según el estado que inserta el Boletín de Primera Enseñanza, cuantiosas son las cantidades que se adeudan a los maestros de la provincia. Entre otros, figura un pueblo que está adeudando más de SEIS AÑOS de haberes al maestro. Este sí que merece los honores de una condecoración, más no con la cruz de Carlos III ni de Isabel la Católica, sino con una cruz especial, con la GRAN CRUZ DEL HAMBRE, libre de gastos, por supuesto, ya que hace tiempo debe llevarla a cuestras para honra de la clase y mengua de nuestros gobiernos. Nos figuramos

Habilitaven com a escola locals inapropiats i oferien habitacions indignes als ensenyants i les seves famílies

>> *Infancia, de José Dalmau Carles, manual d'escriptura editat a Girona, el 1903.*

que los maestros deben exclamar a cada nueva orden gubernativa, impulsados por la fuerza que el hambre les comunica (si es que puede comunicarles fuerza alguna): ¡Ahora, ahora comeremos!, pero resulta que dan un bostezo y quedan como siempre..., en la luna, aguardando otra orden para repetirse el hecho que resultaría muy cómico, si no tuviera su gran fondo de trágico».

De vegades, s'exigia als mestres una observança que l'Ajuntament no complia, com es desprèn de la nota de la Junta Provincial d'Instrucció Primària de Girona: «Ordenar al Alcalde de Jafre, que con arreglo á la Real orden del

COL·LECCIÓ ENRIC MARQUÈS - AMP

>> *Mestres de l'escola pública de Palafrugell en una exposició, el juliol de 1924.*

Ministerio de la Gobernación de 20 de Septiembre de 1876, se abstenga de todo procedimiento de apremio por la contribución de consumos contra el Maestro público mientras dicho funcionario no esté al corriente de sus haberes».

En cas de crisi, els primers de rebre

Els mestres eren dels primers a rebre. Així, les seves queixes podrien ser un altre dels indicadors de canvi d'orientació política o de penúria econòmica dels municipis. Un exemple: a Torroella de Montgrí, l'any 1861 deien els mestres: «Se paga con toda puntualidad». L'any 1879, en canvi, l'informe de l'inspector Ricard Tena denunciava retards considerables: «Acto continuo se dirigió al Sr. Alcalde observándole el descubierto en que se hallan los profesores públicos de esta localidad del pago de mensualidades cuyo servicio le había recomendado la autoridad gubernativa superior de la provincia, para que fuese atendida lo más pronto posible. El Sr. Alcalde le contestó que el ayuntamiento que tenía la honra de presidir estaba animado de los mismos deseos pero que el fatal estado económico de las arcas municipales y los escasos recursos que cuenta el ayuntamiento para poder hacer frente a sus cuantiosas obligaciones [...] No obstante, cree que a fin de año podrá satisfacer la mitad del alcance que actualmente tiene contra el ayuntamiento el profesorado». A Corçà, l'any 1880, el mateix inspector

escribia en una carta al rector de la universitat de Barcelona: «Bien la enseñanza en esta población aunque los maestros no perciban sus asignaciones con la regularidad debida, efecto del estado de penuria de las arcas municipales».

Al fet que era un sou escàs de bon començament i amb retards en el pagament cal afegir-hi que, malgrat l'augment del cost de la vida, els sous dels mestres no es mogueren en molts anys. L'any 1882 publicava el *Boletín Provincial de Enseñanza de la provincia de Gerona*: «En 1857 [l'any de la promulgació de la llei], dice "La Tribuna", tenía un alférez de infantería quince duros de paga mensual; hoy tiene treinta. El clero ha aumentado en todas partes los derechos parroquiales, de modo que puede hacer frente con desahogo a las necesidades de la vida. Los jueces de primera instancia y los promotores fiscales, que estaban malísimamente dotados, han tenido un ministro que los asciende con las nuevas Audiencias, medio de decoro-

Malgrat les dificultats, els mestres varen oferir una educació digna i van guanyar-se el reconeixement de la societat

sa colocación para todos los individuos de la carrera judicial. Los maestros de primera enseñanza tienen hoy el mismo sueldo que les fue señalado en la ley de 1857, es decir menos de tres pesetas diarias en los pueblos cabezas de partido judicial y así en los demás». En finalitzar el segle, l'any 1899, publicava *El Distrito*, de Palafrugell, parlant dels mestres: «Téngase en cuenta que el sueldo regulador de los maestros es el mismo que había por allá el año 57; siendo así que las necesidades sociales modernas son muy diferentes de las de aquella época».

Habitacions indignes

La llei obligà els ajuntaments a proveir de local-escola i d'habitatge per a la família dels mestres. Aquest dispendi repercutia directament a les butxaques dels regidors i ciutadans. El conflicte estava servit. És cert que pocs pobles disposaven d'edificis buits i en bones condicions i les arques municipals no disposaven de mitjans per construir-los. Habilitaven per a escola, moltes vegades, locals inapropiats i oferien habitacions indignes als mestres i les seves famílies. Un altre dia podrem parlar d'aquells edificis que serviren d'escola. Vegem ara, com a exemple, només una informació de l'any 1881: «El Maestro de Casavells se queja de las malas condiciones del local-escuela, haciendo constar tales detalles que parece imposible haya pueblos que pretendan alojar en semejantes pocilgas a los pobres mentores de la infancia».

Tanmateix, i per concloure, hem d'afirmar que els mestres i les mestres del Baix Empordà del segle XIX, malgrat els entrebancs i les dificultats de tota mena, varen col·laborar a fer realitat el desig de molts pensadors i polítics liberals del seu temps: aconseguir una educació digna per a la infantesa del país. Varen guanyar-se el reconeixement de la societat a la qual servien i varen fer possible l'eclosió de les iniciatives pedagògiques de les quals es beneficiaren els infants de Catalunya de final del segle XIX i començament del segle XX.

Josep-Lluís Barrasa
és psicòleg i ha estat assessor
psicopedagògic de la Generalitat.